

УДК: 130.2

**КУЛЬТУРНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНЦЯ:
СВОБОДА ДУХОВНОГО ВИБОРУ**

доктор філософських наук, професор, Чикарькова М. Ю.

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна, м. Чернівці

Стаття присвячена розгляду феномену Майдану як точки біфуркації для сучасної України та побудови її аксіологічної системи. Автор розглядає різні тлумачення свободи українцями й демонструє, як це вплинуло на соціально-політичні процеси у різних регіонах країни. Міркування автора підкріплюються матеріалом соціологічних досліджень, які дозволяють робити філософські узагальнення. Дослідник також продуктивно оперує юнгівською теорією архетипів: так, ефективним виявляється застосування архетипу Ініціації, яка забезпечує перехід до дорослості, акт позбавлення інфантильних заборон і страхів, етап самовдосконалення, оволодіння глибинними секретами, невідомими дітям. Водночас це подолання того, що Фромм трактував як «втєчу від свободи», – конформізму, згоди з загальноприйнятими стереотипами поведінки.

Ключові слова: Майдан, свобода, юнгівська теорія архетипів, ініціація, аксіологія.

доктор философских наук Чикарькова М. Ю. Культурная самоидентификация современного украинца: свобода духовного выбора / Черновицкий торгово-экономический институт КНТЕУ, Украина, Черновцы

Статья посвящена рассмотрению феномена Майдана как точки бифуркации для современной Украины и построения ее аксиологической системы. Автор рассматривает разные трактовки свободы украинцами и демонстрирует, как это повлияло на социально-политические процессы в разных регионах страны. Размышления автора подкрепляются материалом

социологических исследований, которые позволяют делать философские обобщения. Исследователь также продуктивно применяет юнговскую теорию архетипов: в частности, плодотворным оказывается применение архетипа Инициации, которая обеспечивает переход к взрослости, акт лишения инфантильных запретов и страхов, этап самосовершенствования, овладение глубинными секретами, неизвестными детям. В то же время, это преодоление того, что Фромм трактовал как «бегство от свободы», – конформизма, согласия с общепринятыми стереотипами поведения.

Ключевые слова: Майдан, свобода, юнговская теория архетипов, инициация, аксиология.

Ph.D. Chikarkova M. Yu. Cultural identity of modern ukrainians: freedom as spiritual choice/ Chernivtsi Trade and Economic Institute KNMEU, Ukraine

The article deals with the phenomenon of the Maidan as a bifurcation point for modern Ukraine and the construction of its axiological system. The author examines the different interpretations of freedom by Ukrainians and demonstrates how this has affected on the socio-political processes in different regions of the country. Reflections of the author are supported by sociological research material, which allows to make philosophical generalizations. Jung's theory of archetypes is productive used by the researcher: in particular, it is a fruitful to use of the archetype of Initiation, which provides the transition to adulthood, an act of deprivation of infantile inhibitions and fears, the stage of self-improvement, learning the deep secrets, which are unknown to children. At the same time, it is overcoming that, what Fromm interpreted as "escape from freedom", – conformity, accord with generally accepted stereotypes of behavior.

Keywords: Independence, freedom, Jung's theory of archetypes, initiation, axiology.

Свобода – одна з фундаментальних цінностей людини, й теза екзистенціалістів, що людина приречена на свободу, залишається актуальною. Втім, що вкладати в це поняття? Коли сьогодні на теренах нашої

держави ми чуємо слово «свобода», воно часто-густо трактується у дусі поверхово сприйнятих ідей А. Камю – виключно як право на бунт. Але – до якої межі простирається свобода й коли вона починає переростати в анархію? Чи існують ситуації, фаталістично визначені наперед, а, отже, ситуації, в яких людина позбавлена свободи? Усі ці питання є непротими самі по собі, і тим більш – непротими для сучасної України, яка, ламаючи радянську аксіологічну систему, намагається з болем та кров'ю вибудувувати нову систему цінностей. І тут наріжним каменем має виступити саме феномен свободи. За думкою одного з найвідоміших українських філософів новітньої доби С. Кримського, свобода є не лише однією з ключових цінностей українців, але навіть своєрідним архетипом: «принцип свободи проходить <...> крізь увесь масив української історії від князівської доби до сучасності, що і дозволяє стверджувати його архетипичний статус» [4, с. 278]. Ми бачимо, що саме різне ставлення до свободи та різні її трактовки стали однією з причин «аксіологічного розбрату» в Україні. Сьогодні, у постмайданній Україні, загальником стало говорити про свободу. Але, на жаль, стверджуючи ідеали свободи, ми часто забуваємо, що вона може бути небезпечною і що вона несе з собою відповідальність. Отже, завданням нашої статті буде дослідження ролі концепту свободи у культурній ідентифікації сучасних українців.

Як не дивно, але тема свободи та її вплив на аксіологічні орієнтири сучасної України майже не привертала увагу дослідників. Так, сьогодні в нашій країні часто говорять та пишуть про політичну чи економічну свободу, розмірковують про права сексуальних меншин чи терористичних організацій, про свободу ЗМІ чи свободу вибору контенту на телебаченні, але майже відсутні наукові дослідження, присвячені свободі як однієї з ключових універсальїй культури та фундаменту аксіології. Мабуть, чи не єдиним винятком є стаття Є. Більченко «Співвідношення цінностей свободи, нації і традиції у міфологічній тріаді «Захід – Майдан – Росія» як простір

моделювання сучасної української ідентичності», в якій дослідниця справедливо стверджує, що Майдан «становить особливу духовну модель, що служить патерном для етнокультурної ідентифікації (позитивної чи негативної стосовно самого себе) переважної більшості нинішніх мешканців України» [1, с. 35], розглядає Майдан як семантичний феномен зі складним інтертекстом [1, с. 36] й аналізує співвідношення ідентичностей Майдану з топосом сучасного Заходу (мультикультуралістичним) та сучасної Росії (традиціоналістським).

Проблема свободи – це беззаперечно проблема вибору вектору розвитку нашої країни. Один з відомих прихильників незалежної України, американський професор Дж. Мейс ще задовго до подій останнього Майдану неодноразово попереджував, що для українського суспільства існує лише два вектори розвитку у зовнішній політиці: схилення в бік російського авторитаризму та потрапляння під сферу впливу Росії або намагання стати демократичною нацією, що рухається в бік ЄС та НАТО [2, с. 299–300]. Очевидно, що перший означає відмову від свободи, а другий – важкий тернистий шлях до неї.

На наш погляд, доволі плідним було би застосування до аксіологічних орієнтирів сучасного українського суспільства й аналізу патріотичних почуттів вчення К. Юнга про архетипи. Юнг вважав, що колективне несвідоме – наче повітря, яким дихають усі, але яке нікому не належить, а його зміст, що фіксується в архетипах, – це комплекс психічних символів, формування різноманітних способів матеріальної і духовної діяльності в даному соціумі. *Колективне несвідоме* кожного народу Юнг характеризує як психічну спадщину даного національного колективу, що закарбувалася в міфах та ритуалах, покликаних фіксувати правила світобудови [10, с. 71–79].

Один із найзмістовніших ритуалів традиційного суспільства – Ініціація (посвячення) – є психосоціальним механізмом, що забезпечує перехід до дорослості, зокрема в рамках Ініціації відбивається перехід дитини зі світу

Матері в світ Батька. Це акт позбавлення інфантильних заборон і страхів, етап самовдосконалення, оволодіння глибинними секретами, невідомими дітям. К. Юнг розрізняв два типи любові – материнську (нерозсудливу, ірраціональну) та батьківську (зважену, раціональну). Можна сказати, що дорослішають і окремі індивіди, і цілі нації. Застосування цієї теорії дозволяє виявити та окреслити причини різного тлумачення поняття патріотизму жителями західно-центрального та східних регіонів України. Захід та Центр мріють про побудову такої країни, в якій хочеться жити, вони не готові миритися з тим, що є, просто тому, що це – батьківщина з її, здавалося б, навіки законсервованою минувиною. Схід України готовий любити Росію, в якій помилково бачить свою історичну батьківщину, як люблять біологічну мати – ірраціонально, з усіма її недоліками та хибами – просто тому, що це – «Русь-мати» (абсурду ситуації додає те, справжньою Руссю історично виступає якраз Україна).

На жаль, те, що й посьогодні велика частина суспільства все ще чітко не визначилася зі своєю аксіологічною системою, свідчить про неготовність великої частини суспільства до свободи. Це, в свою чергу, на наш погляд, є не лише синдромом пострадянського суспільства, але й багато в чому – симптомом кризи системи української освіти, яка за останній час зазнала бурхливих змін, і далеко не завжди позитивних. Так, спостерігається падіння загального рівня освіченості – випускники шкіл рік від року стають менш ерудованими (за рідкісними винятками) та здатними до будь-якої креативності. Невміння думати, бездумне затвердження низки фактів чи цитат, широке впровадження тестів з усіх дисциплін (у т. ч. суспільних та гуманітарних) – усе це поступово перетворює українську освіту на найгірший варіант схоластики та вбиває вміння самостійно мислити й аналізувати.

Невміння (а часом і небажання) аналізувати інформацію призводить також і до того, що у свідомості людей починають суміщатися несумісні речі. У цьому велика заслуга належить також поширенню в сучасному суспільстві

постмодерністської свідомості з її колажністю, коли невимушено поєднуватися можуть різноманітні елементи. Сучасна людина з т. зв. «кліповою свідомістю», не занурена в інтелектуальний пошук, залюбки може сполучати антагоністичні цінності. Так, вбивати в принципі – погано, але «укропів (ватників) – можна», «за своїми переконаннями я – комуніст, а Західна Європа давно прогнила, проте діти мої живуть там, і як же ж там добре». Це лише деякі репрезентативні висловлювання, мільйони яких можна зараз прочитати хоча б в онлайн-дискусіях. Невміння аналізувати інформацію своїм наслідком має також невідомість побудувати логічний ланцюжок і побачити причину та наслідок. Однаково малоприємно виглядають представники полярних на сьогодні позицій, коли перший вигукує «Хто не скаже – той москаль», а потім дивується, звідки береться тема про знущання над росіянами в Україні, а другий стверджує, що він лише ходив на референдум про незалежність Донбасу та на мітингах закликав росіян ввести війська – але ж він зовсім не хотів війни.

Свобода, як і інші духовні цінності, потребує вдумливого ставлення. Не вміючи та не звикнувши думати, ми можемо лише копіювати системи цінностей інших чи орієнтуватися на те, що виглядає більш корисним на даний момент. Отже, у такий спосіб панувати в людській свідомості починають такі первинні, як *біологічний* (жити заради того, аби жити), *прагматичний* (жити варто заради того, що вигідне у даний момент) чи *колективістський* (сєнс життя – у тому, що підтримується більшістю). Усе це не потребує метафізичних роздумів про непрості екзистенціальні проблеми.

Причини та механізм відмови від свободи розкриваються у відомій книзі Е. Фромма «Втеча від свободи». За Фроммом, в умовах тоталітарного суспільства авторитаризм, що вимагає підпорядкування, провокує руйнівність та деструктивність, яку жертва диктатури спрямовує на себе («результат – непрожите життя»), і це набирає форми «втечі від свободи», породжує конформізм – згоду особистості з

загальноприйнятими стереотипами поведінки, в результаті чого людина стає «як усі», аби уникнути страху перед самотністю і безсиллям. Проте за все це доводиться платити втратою власної особистості та свободи.

У цих умовах з усією гостротою постає проблема моральної відповідальності особистості, що проявляється як наслідок свободи вибору. Свобода і відповідальність знаходяться в прямій залежності: чим ширше свобода, тим більша відповідальність. Цей зв'язок і дає підставу філософам називати свободу не благом, а важкою долею.

Інстинкт самозбереження змушує людину прагнути всю відповідальність за свої помилки і невдале життя покласти на долю, обставини, рідних, близьких і т. д. Але бути відповідальним – означає думати про інших, про наслідки своїх дій – чи не будуть вони на шкоду іншому?

Очевидно, що міра моральної відповідальності у різних людей у різних ситуаціях неоднакова. Міра відповідальності залежить, насамперед, від самостійності здійснення дії. Однак наявність примусу не знімає відповідальності з людини. Низький вчинок під примусом не звільняє від моральної відповідальності, й, наприклад, дійсно порядна людина ніколи не погодиться на колабораціонізм.

«Бути людиною – означає відчувати свою відповідальність», – писав колись А. де Сент-Екзюпері. Небайдужість, причетність до життя суспільства, – ось що породжує почуття відповідальності та усвідомлення самого себе.

Отже, події Євромайдану та всього того, що слідувало за ними, чітко окреслили проблему готовності (чи неготовності) до свободи. Але виявилось, що насправді різні регіони України розуміють свободу по-різному. І на українському ґрунті в черговий раз підтвердилася думка Е. Фромма про те, що дуже часто сучасна людина, волаючи про необхідність свободи, насправді готова тікати від неї, оскільки свобода, як ми вже зазначали вище, – означає відповідальність, а це збуджує страхи садо-мазохістичного типу [8, с. 119–120]. Якщо я вільний – то безпосередньо на мене і покладається провина за

мої проступки. Проте далеко не всім до вподоби ідея власної відповідальності. У такій ситуації людина починає шукати винних – кого (або – що) завгодно, лише б відвернути провину від себе. Мабуть, кожен з нас якщо не чув, то читав численні нещодавні подібні приклади «перекладення» відповідальності: «у мене немає часу дивитися новини», «я не думав, що так вийде», «я далекий від політики» тощо. Це характерні пояснення людей, які не готові були взяти на себе відповідальність.

Можна згадати й наступне: за Е. Фроммом, зріла людина прагне не свободи «від», а свободи «для» [8, с. 206]. Це означає, що якщо я прагну свободи, то для дорослої відповідальної людини це означає не просто звільнитись від чогось (когось), але насамперед – розуміння, для чого це робиться, заради якої мети. Екстраполюючи це на українські реалії, можна говорити про те, що Захід та Центр країни з самого початку протестів були орієнтовані на свободу «для» – для побудови європейського майбутнього, приєднання України до того цивілізаційного вибору, який в свій час був зроблений країнами Євросоюзу. Ми не ставимо собі за мету у рамках цієї статті обговорювати, наскільки це було правильним або дискутувати щодо того, що багато хто згодом розчарувався у цьому виборі – ми насамперед фіксуємо факт, що самі протестні дії на київському Майдані розпочалися зі свободи «для». Свобода ж «від» (Януковича, Ахметова, Азарова, корупції, безправ'я тощо) була лише кроком до мети, але не самою метою. Схід же країни спочатку був орієнтований саме на свободу «від» – від «влади хунти», «фашистів» тощо. Лише пізніше в його аксіологічній картині світу виникає запозичена від північного сусіда концепція «Русского мира», ідея повернення до складу Росії тощо. І це різне розуміння самої категорії свободи стало, на наш погляд, одним із ключових чинників роз'єднання українського суспільства. Цікаво, що згідно опитування Центру Разумкова у березні 2013 року, тобто за декілька місяців до Революції Гідності та початку війни в Україні, про доктрину «Русского мира» Патріарха Кирила найбільше чули в

Україні мешканці Західного, а не Східного регіону – їхня кількість становить 36,3 % та 12,9 % відповідно [9]. Це означає, що «Русский мир», про який сьогодні так багато говорять на Донбасі, був зовсім невідомий там буквально напередодні тих подій, які мали розгорнутися. При всій очевидності певних передумов, які сприяли швидкому поширенню та укоріненню цієї ідеї на Донбасі, не знімається питання про відповідальність за свій вибір та осмисленість цього вибору.

Характерно також, як ми вже згадували, що чим нижчий рівень освіти – тим менше бажання замислюватися над цінностями, тим більше – жертвувати чимось заради них. Нагадаймо, що Євромайдан відбувся насамперед завдяки освіченим людям. І це були люди, які розуміли, що цінності варті жертв. Можна погоджуватися чи ні з їхніми цілями, але принаймні вони зробили усвідомлений морально-політичний вибір.

Аби не говорити голослівно, давайте подивимося на статистику учасників київського Майдану, цього серця протестного руху України 2013-2014 рр. Перше опитування учасників Майдану було проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та Київським міжнародним інститутом соціології у вихідні дні (субота і неділя) – 7 і 8 грудня 2013 року. Фондом було враховано, що Майдан у різні дні був різний (особливо у вихідні та буденні дні). По суті, він існував у двох формах: Майдан-мітинг, з мінливим складом учасників, особливо масовий – у вихідні дні, та стаціонарний табір, де люди перебувають відносно постійно і які забезпечують життєдіяльність Майдану (охорону, організаційні функції, приготування їжі, прибирання тощо)

Освітній рівень учасників Майдану-табору дещо нижчий, ніж Майдану-мітингу, проте все ж вищий, ніж у структурі населення країни: 49% з вищою освітою (63% на Майдані-мітингу), 40% – із середньою загальною та середньою спеціальною освітою (22%), 10% – з незакінченою вищою (13%), 2% – з неповною середньою (1%).

За родом занять серед учасників обох Майданів найбільшу групу становили спеціалісти з вищою освітою, проте на Майдані-мітингу їх дещо більше – 40%, на Майдані-таборі – 22%. А загалом і Майдан-мітинг, і Майдан-табір представляє людей різних занять: студентів (12% на Майдані-мітингу і 10% – на Майдані-таборі), підприємці (відповідно, 9% і 12%), керівники (8% і 4%), робітники (7% і 14%), пенсіонери (9% і 11%). Зрозуміло, на Майдані-таборі було більше тих, хто не мав постійного місця роботи (16%, із них 8% підробляли у різних місцях, і 8% джерел доходу не мали) [5].

Ці статистичні дані промовляють самі за себе, але і дають підставу для більш глибоких узагальнень. Так, ми виразно бачимо, що на обох типах Майдану приблизно половину їхньої чисельності складають люди з вищою освітою. Крім того, фіксуємо доволі велику частку студентів, підприємців та керівників – в середньому близько 1/3 кожного з Майданів. Це підкріплює нашу гіпотезу про те, що люди з вищим соціальним статусом та наявністю освіти краще усвідомлюють важливість аксіологічного вибору.

Майдан, ця справжня Революція гідності став великим водорозділом між наївно-інфантильним сприйняттям ситуації та розривом з московським зомбуванням й свідомим обранням громадянської позиції. В. Єрмоленко називає Майдан Революцією Дарунку, коли, на противагу олігархічному суспільству, в якому людина намагається отримати більше, ніж дати, Майдан демонстрував протилежну логіку: люди давали більше, ніж отримували; сучасна ж Росія існує за логікою «геополітичної олігархії» [3, с. 31], і це одна з причин ціннісних розбіжностей. В. Єрмоленко звертає увагу й на важливу різницю між західною та радянською моделями модернізації. Якщо перша вела «до розширення простору насолоди», права на гедонізм, то друга була гранично аскетичною, будувалася на саможертві та відмові від насолод і вихованні перверсивної любові до страждання: якщо мені не може бути добре – нехай іншим буде ще гірше [3, с. 33]. Політика Путіна є продовженням пост-радянського садизму, а його власну політику можна окреслити як «садо-

путінізм», метою якої є не добробут народу чи власна особиста перемога, але «поразка іншого, приниження іншого» [3, с. 34].

Євромайдан став поворотною точкою для нашої держави в цілому та кожного її громадянина зокрема – байдужих тут майже не залишилося, відбулася виразна поляризація думок. Він продемонстрував наявність різних аксіологічних систем у нашому суспільстві з такою очевидністю, якої ще не було у новітній історії України. Але це була лише перша карколомна зміна, з якою слідували інші. Одна з трагічніших – війна на Донбасі (або АТО, як прийнято називати її в офіційних джерелах інформації). Стосовно того, хто винен у сучасному кровопролитті на Донбасі, в різних регіонах теж висловлюють різні думки. Так, станом на вересень 2014 року, у період розпалу воєнних дій на Сході було проведене соціологічне опитування, що продемонструвало суттєві розбіжності між регіонами України. Наприклад, у західних та центральних областях домінує думка про те, що збройний конфлікт на Донбасі спричинила Росія: на Заході такої думки дотримується 71 % людей, у центрі – 59 %. Кардинально іншу картину ми бачимо на Сході, де більшість (55 %) винуватить Майдан, що скинув В. Януковича з посади Президента, а доволі великий відсоток людей коріння збройного конфлікту на Донбасі пов'язує зі втручанням країн Заходу, що провокують ворожнечу між братніми слов'янськими народами (21 %). Найменш визначеною виявилася точка зору мешканців південних областей: 30 % винуватить Росію, 18 % – Майдан, 11 % – країни Заходу, 9 % – мешканців Донбасу, 20 % не визначилися з відповіддю [7, с. 19].

Нарешті, по-різному бачать різні регіони України і своє майбутнє. Так, Центр Разумкова провів опитування у жовтні 2014 р. щодо пріоритетів зовнішньої політики України. Ми можемо побачити наступні дані. Найбільш подібними є точки зору Заходу та Центру, які пріоритет бачать у відносинах з країнами ЄС – 72,3 % та 71,6 % відповідно. Позиції Півдня та Сходу (без Донбасу) також є подібними: 27,6 % та 33,2 % відповідно також за розвиток

відносин з ЄС. Втім, доволі велика частина людей у цих регіонах не визначилася: 37,4 % на Півдні та 24,6 % на Сході. Стосовно точки зору Донбасу, то тут очікувано лідирує точка зору про пріоритетність розвитку відносин з Росією – так думає 49,2 % мешканців [6, с. 78].

При подібності точок зору Заходу та Центру цікаво звернути увагу на мовний чинник: адже Захід – виразно україномовний, а у Центрі наявна велика кількість російськомовних мешканців. Втім, це не завадило їм мати спільну позицію – так само, як переважна більшість переселенців зі Сходу – російськомовні, що не заважає їм відчувати себе частиною українського, а не російського культурного простору. Отже, протягом останніх двох років з'ясувалися вельми цікаві речі – культурна ідентичність в багатьох випадках не залежить ані від мови, якою спілкується людина, ані навіть від її «материнської» культури – тієї, яку вона засвоїла з дитинства. І це при тому, що численні українські політики намагалися жорстко «прив'язати» ідентичність до мови або території. Втім, розбіжності всередині країни дійсно існують, і без чіткого усвідомлення цих суперечностей та їхнього підґрунтя ми не зможемо розробити стратегію для об'єднання країни та вироблення якщо не спільної, то принаймні прийнятної аксіологічної шкали для всього українського суспільства. Усе сказане свідчить про нагальну потребу вивчення глибинного коріння отого «страху бути вільним», яке становить чи не найбільшу перешкоду в пориванні України до нового майбутнього.

Література:

1. Більченко Є. Співвідношення цінностей свободи, нації і традиції у міфологічній тріаді «Захід – Майдан – Росія» як простір моделювання сучасної української ідентичності / Євгенія Більченко // Наукові записки національного університету «Острозька академія». – Серія «Філософія». – 2015. – Вип. 17. – С. 34–41.

2. *День і вічність Джеймса Мейса / За заг. ред. Л. Івшиної; [пер. О. Гончарова, Б. Гончаров, І. Саповський, Ю. Скляр]. – Б. м. : ЗАТ «Українська прес-група», 2005. – 447 с.*
3. *Єрмоленко В. Рідинні ідеології: Україна, Росія і нове століття / Володимир Єрмоленко // Філософська думка. – 2014. – № 6. – С. 29–38.*
4. *Кримський С. Архетипи української ментальності / С. Кримський // Проблеми теорії ментальності / Відп. ред. М. В. Попович. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 273–301.*
5. *Майдан-мітинг і Майдан-табір: схоже і відмінне: [Фонд Демократичні ініціативи ім. А. Кучеріва]. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/vjweojgvowerjoujgo.htm>.*
6. *Проблеми та перспективи українсько-російських відносин очима громадян// Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5–6. – С. 68–79.*
7. *Сахно Ю. Хто насамперед винен у нинішньому кровопролитті на Донбасі? / Юлія Сахно // КМІС Review. – 2015. – № 2. – С. 18–22.*
8. *Фромм Э. Бегство от свободы: [пер. с англ. Г. Ф. Швейника] / Эрих Фромм. – М.: Академический Проект, 2008. – 254 с.*
9. *Чи чули Ви про доктрину «Русского мира» Патріарха Кирила? (регіональний розподіл): [Центр Разумкова]. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=884.*
10. *Юнг К.-Г. Аналитическая психология. Прошлое и настоящее / Сост. В. Зелинский, А. Руткевич. – М. : Мартис, 1997. – 320 с.*

References:

1. *Biljchenko Je. Spivvidnoshennja cinnostej svobody, naciji i tradycji u mifologichnij triadi «Zakhid – Majdan – Rosija» jak prostir modeljuvannja suchasnoji ukrajinsjkoji identychnosti / Jevghenija Biljchenko // Naukovi zapysky nacionaljnogho universytetu «Ostrozjka akademija». – Serija «Filosofija». – 2015. – Vyp. 17. – S. 34–41.*

2. *Denj i vichnistj Dzhejmsa Mejsa / Za zagh. red. L. Ivshynoji; [per. O. Ghoncharova, B. Ghoncharov, I. Sapovsjkyj, Ju. Skljar]. – B. m.: ZAT «Ukrajinsjka pres-ghrupa», 2005. – 447 s.*
3. *Jermolenko V. Ridynni ideologhiji: Ukrajina, Rosija i nove stolittja / Volodymyr Jermolenko // Filosofsjka dumka. – 2014. – № 6. – S. 29–38.*
4. *Krymsjkyj S. Arkhetypy ukrajinsjkoji mentaljnosti / S. Krymsjkyj // Problemy teoriji mentaljnosti / Vidp. red. M. V. Popovych. – K.: Naukova dumka, 2006. – S. 273–301.*
5. *Majdan-mityngh i Majdan-tabir: skhozhe i vidminne: [Fond Demokratychni iniciatyvy im. A. Kucheriva]. – Elektronnyj resurs. – Rezhym dostupu: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/vjweojgvowerjoujgo.htm>.*
6. *Problemy ta perspektyvy ukrajinsjko-rosijsjkykh vidnosyn ochyma ghromadjan // Nacionaljna bezpeka i oborona. – 2014. – № 5–6. – S. 68–79.*
7. *Sakhno Ju. Khto nasampered vynen u nynishnjomu krovoprolytti na Donbasi? / Julija Sakhno // KMIC Review. – 2015. – № 2. – C. 18–22.*
8. *Fromm E. Begstvo ot svobody: [per. s angl. G. F. Shveynika] / Erikh Fromm. – M.: Akademicheskij Proekt, 2008. – 254 s.*
9. *Chy chuly Vy pro doktrynu «Russkogho myra» Patriarkha Kyryla? (regionaljnyj rozpodil): [Centr Razumkova]. – Elektronnyj resurs. – Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=884.*
10. *Yung K.-G. Analiticheskaya psikhologiya. Proshloe i nastoyashchee / Sost. V. Zelinskiy, A. Rutkevich. – M.: Martis, 1997. – 320 s.*

